

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 37.091.12.011.3-051:78

Неля Назаренко, м. Полтава

DOI: 10.33989/2226-4051.2021.23.238255

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ УЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

У статті розкрито сутність і зміст поняття «художньо-естетична свідомість учителя». Автор аналізує основні компоненти художньо-естетичної свідомості: естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал, показує мистецтво як засіб емоційно-почуттєвого освоєння світу, що стає можливим лише в соціокультурному середовищі шляхом засвоєння певних культурних норм і культурних надбань. Зважаючи на те, що мистецтво в сукупності його художніх образів є духовною, ідеальною моделлю світу, яка відображає не стільки реальний світ, скільки бажаний, автор визначає його як основу духовної культури епохи, її колективну пам'ять.

Ключові слова: *художньо-естетична свідомість; учитель; естетичне почуття; естетичний смак; естетичний ідеал; цінності; духовна культура; колективна пам'ять.*

Постановка проблеми. Художньо-естетична свідомість, спрямована на сприйняття, осягнення й оцінку творів мистецтва, має подвійну природу: з одного боку, вона як підсистема естетичної свідомості несе в собі атрибутивні характеристики останньої, з іншого, – має властивості, обумовлені сутнісними рисами мистецтва, у просторі якого вона функціонує. З огляду на це доречно звернутися до аналізу специфіки естетичної свідомості та мистецтва як форми духовно-практичного освоєння світу.

Естетична свідомість є своєрідною формою свідомості, яка визначає ставлення до явищ природи і культури, тобто виявляє їх ціннісні аспекти. Як і свідомість у цілому, вона є ідеальним утворенням, яке виникає і розвивається в єдності з практикою естетичної діяльності. Але естетична свідомість не є пасивним відтворенням останньої, вона являє собою динамічну духовну

систему, яка справляє на естетичну практику потужний вплив, сприяючи її розвитку і вдосконаленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема художньо-естетичної діяльності вчителя музичного мистецтва актуальна сьогодні, про що свідчать дослідження вчених (Арчажникова, 1984; Богданова, 2011; Рудницька, 1998). Ця проблема вивчалася в кількох напрямках: дослідження емоційної регуляції музично-виконавської діяльності (Поталайко, 2016); емоційно-естетичний розвиток студентів в процесі навчально-музичної діяльності (Рапацкая, 1986); естетична підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності (І. Зязюн, 2013). Проте узагальнювальних праць із проблеми художньо-естетичної свідомості вчителя музичного мистецтва, представленої в структурно-поняттєвому аналізі, недостатньо.

Мета статті – визначити сутність і зміст художньо-естетичної свідомості вчителя музичного мистецтва.

Методи дослідження: філософсько-методологічний аналіз феномену художньо-естетичної свідомості вчителя музичного мистецтва, що дало змогу визначити її сутність, структуру, специфіку та зміст.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність естетичної свідомості полягає в тому, що вона має емоційну природу, на що вказує й сам термін «естетичне», який перекладається з грецької як «чуттєвий». Чуттєвість є не лише механізмом сприйняття явищ навколишньої дійсності естетичною свідомістю, але й проявом ціннісного ставлення. Сприймаючи органами відчуття (зором, слухом) чуттєву конкретність предметів, вона через певне почуття виражає ставлення до них, тобто викриває їхній смисл і цінність. Більше того, естетична свідомість завжди виявляє загальнолюдську цінність явищ світу, оскільки, маючи споглядальний характер, є вільною від утилітарних потреб і, звідси, спроможна схопити найбільш значущі їх соціальні й культурні смисли. Тому, на думку Ю. Борева, вона набуває «чуттєво-надчуттєвої» природи, своєї цінності для людства (естетичного значення, естетичних властивостей) (Борев, 2002, с. 25).

Естетична свідомість має складну структуру, основними компонентами якої є естетичне почуття, естетичний смак та

естетичний ідеал. Компоненти естетичної свідомості тісно взаємодіють, обумовлюють один одного, але при цьому мають певну ієрархію.

Першим щаблем і основою структури естетичної свідомості є естетичне почуття, що зумовлене самою її родовою ознакою – чуттєвою природою. Естетичне почуття формує у свідомості людини естетичні уявлення й естетичні враження про предмет, який сприймався, тобто закріплення його образу й оцінку. Естетичне почуття є підґрунтям такого значущого компонента естетичної свідомості як естетична потреба, сутність якої у стійкому інтересі до осягнення (переживання, пізнання, усвідомлення й оцінки) естетичних цінностей. Естетична потреба є рушійним початком у формуванні більш високих за рівнем компонентів естетичної свідомості, які, у свою чергу, впливають на становлення естетичного ставлення до явищ дійсності (Рудницька, 1998, с. 56).

До складових більш високого порядку в структурі естетичної свідомості відноситься естетичний смак. Він є динамічним внутрішнім механізмом, який розвиває всі складові естетичної свідомості та мотивує естетичні потреби особистості. На відміну від естетичного почуття й естетичної потреби естетичний смак сприяє не тільки естетичній оцінці предметів і явищ, а й формуванню ціннісних орієнтирів особистості. «Естетичний смак не зводиться до здатності естетичного оцінювання, оскільки не зупиняється на самій оцінці, а завершується присвоєнням або запереченням культурної естетичної цінності» (Левчук, 2013, с. 62). Естетичний смак ґрунтується як на розвиненій чуттєвості, так і на інтелектуальних здібностях особистості, що й відбивається в розповсюдженому визначенні І. Канта – «судження смаку».

Найвищою формою естетичної свідомості є естетичний ідеал, який становить собою чуттєвий образ досконалості речей світу. Естетичний ідеал є виключно уявленням естетичної свідомості, що «формується шляхом відбору кращих естетичних орієнтацій, які продиктовані естетичними смаками» (Борев, 2002, с. 31). Естетичний ідеал є критерієм оцінювання реально

існуючих естетичних цінностей, метою та вектором естетичної діяльності людини.

Естетична свідомість, маючи такий природний механізм як почуття, формується тільки в соціокультурному середовищі шляхом засвоєння певних культурних норм і культурних надбань, особливо в галузі мистецтва, яке є вищою формою естетичного освоєння світу.

Мистецтво втілює в художній (матеріально-виразній) формі, створеній за законами краси, естетичний досвід людства, даний в естетичній свідомості. Воно не тільки втілює естетичне ставлення до дійсності, але й прагне відтворити ідеї, ідеали, потреби суспільства в конкретно-чуттєвій формі, тобто прагне до естетичного ідеалу, і, звідси, є духовним надбанням людства.

Мистецтво найбільшою мірою відповідає особливостям естетичного як чуттєво-ціннісного освоєння світу. Воно відображає естетичні цінності через систему художніх образів, які створюються в наочно-конкретній формі, і, з огляду на це, становлять собою предмет чуттєвого сприйняття та мають зміст, який осягається насамперед шляхом емоційного переживання.

Художній образ є діалектичною єдністю ідеального і матеріального, змісту і форми. Він є способом організації матеріалу мистецтва (тобто технологією співвідношення зображально-виражальних засобів) і засобом вираження естетичного ставлення до проявів реального світу. Він є певною знаково-символічною цілісністю, де в системі знаків, яка має матеріальну вираженість, кодується смисло-ціннісний ідеальний зміст (Рапацкая, 1986, с. 48).

Емоційність чуттєвих образів мистецтва з необхідністю включає в себе й елементи раціональності. Наочно-конкретний художній образ – персонаж, характер, емоція – не є відображенням будь-якого окремого явища, а становить собою художнє узагальнення типових подій, у яких визначаються найбільш суттєві смислові й ціннісні характеристики певної культурно-історичної доби. Звідси художній образ є символом, який має багато рівнів смислу – від конкретних, поверхових до глибинних, універсальних. Здатність художнього образу бути символом, тобто системою понять, ідей, через яку просвічують універсальні смисли, надає можливість художній образності

створювати своїми засобами ідеальну картину світу. З огляду на це, мистецтво, як і різноманітні світоглядні концепції (філософські, релігійні, наукові), здатне в конкретно-чуттєвих образах створювати художню концепцію світу, тобто образну інтерпретацію відношень світу й людини. Звідси справедливим є визначення, що думка в мистецтві виражається через емоцію, а емоція несе в собі думку.

Діяльність естетичної свідомості у сфері мистецтва має свої особливості, що дозволяє виділити в її структурі специфічний компонент – художньо-естетичну свідомість. Чуттєва природа художнього образу обумовлює механізм сприйняття творів мистецтва, який є насамперед емоційним сприйняттям. Тому й у випадку художньо-естетичної свідомості основою її діяльності є почуття. Це почуття є художньо-естетичним почуттям, оскільки воно спрямоване не тільки на осягнення образу реального світу, відтвореному в мистецтві, а й на його втілення художніми засобами, тобто на оцінку художньої форми твору. Сприймаючи органами відчуття – зором або слухом – зовнішню форму художнього образу, людина емоційно реагує на її художні якості – досконалість мовних засобів, способів їх співвідношення, у яких втілюється майстерність художника (Богданова, 2011, с. 273).

Художньо-естетичний смак, як і естетичний смак у цілому, спрямований на оцінку творів мистецтва як цінності. Звідси оцінні параметри художньо-естетичного смаку ґрунтуються не тільки на суб'єктивних підставах особистості, що притаманне естетичній оцінці, але й об'єктивному значенні (сміслу) і значимості (цінності) твору, які склалися в культурі. З огляду на це, художньо-естетичний смак, який є емоційною структурою, включає в себе й раціональні елементи. Якщо художньо-естетичне почуття більше реагує на форму твору мистецтва, то художньо-естетичний смак спрямований на осягнення твору мистецтва в єдності форми і змісту. Через чуттєве сприйняття й естетичну оцінку художньої форми відбувається осягнення змісту твору. Шляхом емоційного переживання чуттєво забарвлених художніх образів людина доходить до розуміння духовного досвіду певної культурно-історичної епохи, який виражено у творі, осягає його загальнолюдський зміст і цінність.

Естетичний ідеал, який існує як уявлення свідомості про досконалість естетичної цінності, опредмечується в мистецтві,

набуває матеріальної вираженості. Мистецтво, яке втілює духовний досвід певної культурно-історичної доби, створює в образно-змістовній сфері таку картину світу, яка не існує в реальності. Це обумовлюється не лише тим, що художня реальність є власне простором чистої уяви, скільки прагненням до досконалого, якого немає в реальному житті, тобто до естетичного ідеалу. «Мистецтво в сукупності його художніх образів є духовною, ідеальною моделлю світу, яка відображає не стільки реальний світ, скільки бажаний... Естетичний ідеал, що є змістом мистецтва, відображає сутнісні риси, закономірності й вимоги реального життя, тобто так звану можливу, або віртуальну реальність. Ось чому мистецтво, маючи змогу цілісно відтворювати життя, поєднуючи у творах відображення дійсності, ідеалу, потреб суспільства, стає основою духовної культури, його колективною пам'яттю» (Левчук, 2013, с. 52).

Повноцінне сприйняття художніх творів потребує мистецької освіченості, яка є основою пізнання та розуміння специфічної мови мистецтва, естетичних якостей його творів і власного художньо-естетичного досвіду. Це сприятиме естетичній оцінці та відповідно естетичному ставленню до творів мистецтва, а також якості їх сприйняття і глибині переживань. Особливо це стосується музичного мистецтва, яке має специфічні виражальні засоби, обумовлені матеріалом музики – звуком. Музичне мистецтво своїми мовними засобами створює звукові образи, які не мають предметного або словесного вираження. Але вони виражають людські почуття і емоції, у яких відтворюється духовний зміст реальних подій. З огляду на це, музичний образ становить собою граничне художнє узагальнення, оскільки він далекий від «конкретного життєвого матеріалу, що входить в образ у «знятому» вигляді, є відображенням не стільки окремих сторін і частковостей («частностей») життя, скільки власне його серцевини й духу» (Борев, 2002, с. 197). Розуміння образного змісту музичного мистецтва передбачає наявність розвиненої художньо-естетичної свідомості в єдності всіх її компонентів, яка спроможна сприйняти й оцінити виражальні якості музичного твору і через них досягнути його духовний зміст.

Високий рівень розвитку художньо-естетичної свідомості можливий тільки за умови набуття системних музично-історичних, музично-теоретичних, музично-естетичних та загальнокуль-

турних знань. У свою чергу, художньо-естетична свідомість визначає якість професійних компетентностей фахівця-музиканта у сфері пізнання специфіки і явищ музичного мистецтва, опанування виконавських навичок, оволодіння принципами і методами музичної педагогіки.

Висновки. Таким чином, художньо-естетична свідомість у сукупності всіх її складових – художньо-естетичне почуття, художньо-естетичний смак, естетичний ідеал – є основою професійних компетентностей учителя музичного мистецтва, який екстраполює музично-естетичні цінності в навчально-виховний процес, формуючи естетичну культуру учнівської молоді.

Перспективою подальших досліджень може стати впровадження компетентнісного підходу в систему професійної освіти майбутніх фахівців із музичного мистецтва в контексті розвитку їхньої естетичної свідомості.

Список використаної літератури

- Арчажникова, Л. Г. (1984). *Профессия – учитель музыки*. Москва: Просвещение.
- Богданова, Н. (2011). *Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Борев, Ю. Б. (2002). *Эстетика: Учебник*. Москва: Высш. шк.
- Гук, О. Ф. (2013). Теоретичні передумови формування естетичної культури. В: *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* (Вип. 18, с. 193-199). Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_18_28
- Левчук, Л. Т., Панченко, В. І., Оніщенко, О. І., & Кучерюк, Д. Ю. (2010). *Естетика: Підручник* (3-тє вид., допов. і переробл.) Київ: Центр учбової літератури.
- Полатайко, О. М. (2016). Герменевтичний підхід до формування естетичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. В: Г. Ю. Ніколаї, А. Валюх, Н. П. Гуральник та ін. (Eds.). *Актуальні питання мистецької освіти та виховання: Зб. наук. пр.* (Вип. 1 (7), с. 3-11). Суми: ВВП Мрія.
- Рапацкая, Л. А. (1986). *Культурологические факторы совершенствования подготовки учителей музыки*. Ярославль.
- Рудницька, О. П. (1998). *Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: Навч. посіб.* Київ: ІЗМН.
- Штома, Л. Н., Отич О. М., & Зязюн І. А. (2013). *Естетичні та етичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів: бібліогр. покажчик*. Київ; Кіровоград: Імекс.

Nelya Nazarenko

MUSIC TEACHER'S ARTISTIC AND AESTHETIC CONSCIOUSNESS: ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT

The paper reveals the essence and content of the concept of 'artistic and aesthetic consciousness of the teacher,' where aesthetic consciousness is defined as one that determines the attitude to the phenomena of nature and culture and reveals their value aspects. The author analyzes the main components of artistic and aesthetic consciousness, which are aesthetic sense, aesthetic taste, aesthetic ideal, and shows art as a means of emotional development of the world, which becomes possible only in a socio-cultural environment by mastering certain cultural standards and cultural heritage. Given that art in

the aggregate of its artistic images is a spiritual, ideal model of the world, which reflects not so much the real world as the desired, the author defines it as the basis of the spiritual culture of the era, its collective memory. Analyzing the essence and content of the concept of a music teacher's artistic and aesthetic activities in today's conditions the following factors acquire: possession of a high level of professional training in various fields of music, on which their profession is based; possession of a wide range of creative skills in the field of music; ability to use various forms of work that contribute to the setting-up creative activity, interest in music lessons; ability to apply different types of creative activities in each lesson, based on the content of the development of aesthetic consciousness of future teachers of music; conscious understanding of the essence and content of the concept of a music teacher's artistic and aesthetic activity in today's conditions. Artistic and aesthetic consciousness is the basis of the professional competencies of a music teacher, who extrapolates musical and aesthetic values into the educational process of student youth, forming their aesthetic culture.

Keywords: artistic and aesthetic consciousness; a teacher; aesthetic feeling; aesthetic taste; aesthetic ideal; values; spiritual culture; collective memory.

References

- Archazhnikova, L. G. (1984). *Professija – uchitel muzyki [Music teacher profession]*. Moskva: Prosveshhenie [in Russian].
- Bohdanova, N. (2011). *Kultura zhyttietvorchosti osobystosti. Filosofsko-svitohliadnyi analiz [The culture of life of the individual. Philosophical and ideological analysis]*. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Borev, Ju. B. (2002). *Estetika: Uchebnik [Aesthetics: A Textbook]*. Moskva: Vyssh. shk. [in Russian].
- Huk, O. F. (2013). Teoretychni peredumovy formuvannia estetychnoi kultury [Theoretical prerequisites for the formation of aesthetic culture]. In: *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky* (Vol. 18, pp. 193-199). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_18_28 [in Ukrainian].
- Levchuk, L. T., Panchenko, V. I., Onishchenko, O. I., & Kucheriuk, D. Yu. (2010). *Estetyka: Pidruchnyk [Aesthetics: Textbook]* (3-tie vyd., dopov. i pererobl.) Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Polataiko, O. M. (2016). Hermenevtychnyi pidkhid do formuvannia estetychnoi kultury maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Hermeneutic approach to the formation of aesthetic culture of the future teacher of music art]. In: H. Yu. Nikolai, A. Valiukha, N. P. Huralnyk ta in. (Eds.), *Aktualni pytannia mystetskoi osvity ta vykhovannia: zb. nauk. pr.* (Vol. 1 (7), pp. 3-11). Sumy: VVP Mriia [in Ukrainian].
- Rapackaja, L. A. (1986). *Kulturologicheskie faktory sovershenstvovanija podgotovki uchitelej muzyki [Cultural factors of improving the training of music teachers]*. Jaroslavl [in Russian].
- Rudnytska, O. P. (1998). *Muzyka i kultura osobystosti: problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity: Navch. posib. [Music and culture of personality: problems of modern pedagogical education]*. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
- Shtoma, L. N., Otych, O. M., & Ziazun, I. A. (2013). *Estetychni ta etychni osnovy rozvytku pedahohichnoi maisternosti vykladachiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv: bibliohr. pokazhchyk [Aesthetic and ethical bases of development of pedagogical skill of teachers of higher pedagogical educational institutions]*. Kyiv; Kirovohrad: Imeks [in Ukrainian].

Одержано 19.04.2021 р.